

MORAVSKÉ A SLEZSKÉ KROJE

Alena Křížová

NÁRODNÍ
MUZEUM : 205 let

MORAVSKÉ A SLEZSKÉ KROJE

Alena Křížová

NÁRODNÍ MUZEUM
PRAHA
2023

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum DKRVO 2019–2023/13.I.c., 00023272.

Recenzenti:

PhDr. Martin Šimša, Ph.D.

doc. PhDr. Irena Štěpánová CSc.

Vědecký redaktor:

Daniela Záveská

V roce 2023 vydalo Národní muzeum, Václavské náměstí 1700/68, Praha 1 - Nové Město.

Jazyková revize: Jana Kárová

Redakce: Kristýna Blechová

Grafická úprava a sazba: Metoda, s. r. o.

Obrázek na obálce: Julius Döring, 1845. Archiv autorky.

© Alena Křížová, 2023

© Národní muzeum, 2023

ISBN 978-80-7036-819-0 (pdf)

Obsah

1	Úvodem	4
2	Vývoj rajonizace Moravy a Slezska a formování regionálních typů lidového oděvu.....	6
3	Prameny ke studiu lidového oděvu	15
	3a Hmotné prameny	15
	3b Obrazové prameny	17
	3c Písemné prameny	27
4	Počátky odborného zájmu	32
5	Vědecký přístup ke studiu lidového oděvu	41
6	Budování muzejních sbírek	50
7	Typologie součástí lidového oděvu	54
8	Výzdoba lidového oděvu	63
9	Vývoj lidového oděvu	74
10	Národní kroj, svéráz a výtvarný folklorismus v odívání.....	83
11	Druhá existence kroje a obnovování krojů	97
	Summary.....	107
	Literatura	110

1 Úvodem

Tradiční oděv je jedním z určujících znaků pro stanovení národopisného regionu a jeho hranic. Oděv převážně venkovského obyvatelstva na Moravě a ve Slezsku vykazoval mimořádnou rozrůzněnost. Ta byla dána geografickými podmínkami, ekonomickou prosperitou jednotlivých krajů, etnickým složením i vlivem blízkých měst. Na velké části území se původní podoba oděvu udržela až do poloviny 19. století. Teprve zásadní společenské změny, jako zrušení poddanství, které umožnilo volný pohyb obyvatelstva, a pokračující průmyslová revoluce, jež si vynutila příchod nových pracovních sil z venkova do měst, přiměly nejprve muže k odložení tradičního oblečení a jeho výměně za praktickou a stále dostupnější konfekci. Ženy, které neopustily původní prostředí, v němž pečovaly o domácnost a hospodářství, zůstaly nadlouho nositelkami tradice včetně oděvních zvyklostí, předávaných z generace na generaci. Nebylo nic neobvyklého, když nejstarší ženy v obcích na Moravském Slovensku nebo Valašsku a Těšínsku oblékaly tradiční komplet ještě na přelomu tisíciletí.

Dvojice tanečníků v podlužáckých krojích o hodech v Lanžhotě. Foto Ferdinand Bučina, nedat. Dokumentační fond Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, inv. č. 667.

I když se lidový oděv přestával nosit v každodenním provozu, udržovala se jeho sváteční a obřadní forma. Příležitostmi byly výroční obyčeje, církevní svátky i rodinné události. Tyto oděvní varianty nabývaly na zdobnosti a reprezentativnosti, jejich nositelé zdůrazňovali specifické znaky, charakteristické pro konkrétní lokalitu. V mnoha regionech a lokalitách, kde kroj zcela vymizel, se zvláště v posledních desetiletích objevují tendence k obnově autentického oděvu. Výsledkem bývají mnohdy novotvary podle představ a možností iniciátorů, ale podstatná identifikační funkce zůstává zachována.

Zatímco v minulosti každodenně nošené varianty pracovního, všedního, polosvátečního, svátečního i obřadního oblečení označujeme v odborné literatuře termínem *lidový oděv*, pro současnou sváteční podobu oděvu, která má spíš charakter příležitostného kostýmu, používáme obecně rozšířený a převažující pojem *kroj*. Oděv, stejně jako jiné jevy materiální i nemateriální kultury jsou živý organismus, v průběhu staletí a desetiletí se proměňují a nemají kodifikovanou podobu. Proto je obtížné popsat jeden typ kroje charakteristický pro jednu národopisnou oblast. Ačkoli je jednou z typických vlastností kroje jeho konzervativnost, vždy je nutno uvést zároveň alespoň přibližné časové zařazení.

Křížová, Alena: Lidový oděv a historický kostým (poznámky k terminologii, formě a funkci oděvu). *Národopisná revue* 11, 2001, s. 5–9.

2 Vývoj rajonizace Moravy a Slezska a formování regionálních typů lidového oděvu

Osídlení Moravy a Slezska nikdy nemělo z etnického hlediska homogenní charakter. Mísení kmenů rozličné geneze a následné kolonizační vlny se podílely na pestrém složení obyvatelstva. Početně největší skupinu tvořili Němci, kteří přišli z různých oblastí. Na jihu Moravy při hranicích s Rakouskem se zformovali tzv. Thayaner, na severu Moravy a ve Slezsku to byli Jeseničtí Němci a němečtí Slezané. Němci utvořili také několik jazykových ostrovů ve vnitrozemí, jako Hřebečsko, Kravařsko, Vyškovsko a další malé enklávy. Příchod německého obyvatelstva ze středního Bavorska do Jihlavy souvisel se středověkou hornickou činností. Až do vzniku Československa tvořili němečtí řemeslníci, obchodníci a průmyslníci dvě třetiny obyvatel Brna, teprve po roce 1918 jejich počet klesl na jednu třetinu.

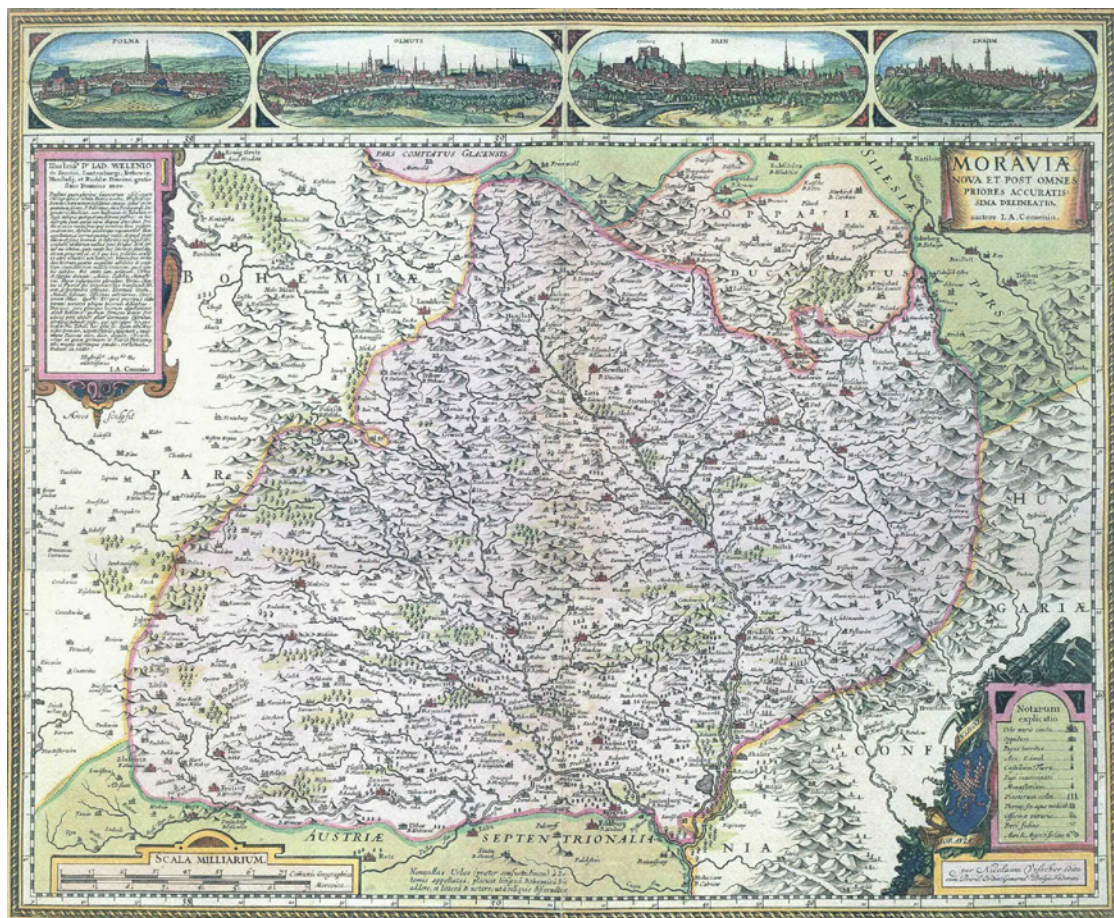
Národnostně složitá situace byla na severní Moravě a ve Slezsku, kde se mísil německý živel s polským a polský s českým. Východní část Slezska a Moravy zásadním způsobem poznamenal v 16. století vliv valašské (pastevecké) kolonizace s archaickou karpatskou kulturou. V tomtéž století dorazila na jižní Moravu kolonizace Chorvatů prchajících z Balkánu před Turky. Méně početný byl po roce 1770 příchod francouzských přesídlenců z Lotrinska do oblasti západně od Hodonína, kteří se však zcela asimilovali s místním obyvatelstvem. Z etnického hlediska hráli určitou roli také Židé a Romové, ale vzhledem k jejich rozptýlení neměli zásadní vliv na formování místní lidové kultury.

Jak je zřejmé z komplikovaného etnického složení obyvatel nevelkého území Moravy a Slezska, neměl na vzniku etnografických regionů podíl jen etnický původ. Velkou roli hrály geografické podmínky, historické okolnosti, příslušnost k panství a k farnosti. Navíc hranice národopisných regionů se v průběhu věků proměňovaly, zvláště v přechodných pásmech byly obtížně stanovitelné. Někdy se etnografická oblast ještě členila na podoblasti neboli subregiony a pak ještě na národopisné okrsky, které mohou tvořit jen jednotlivé lokality nebo jejich

seskupení. V současné době vznikají zcela nově vytvořené tzv. mikroregiony, často i přeshraniční, které se neřídí charakterem lidové kultury. Jejich cílem je navázání spolupráce a organizace kulturních aktivit podpořených grantovými programy. Pak se stává, že zvláště v mladé generaci dochází k záměnám etnografických oblastí s těmito uměle vytvořenými regiony.

Formování etnografických oblastí je zachyceno na historických mapách Moravy. Např. mapa Jana Amose Komenského (1592–1670) vytištěná poprvé v roce 1624 zaznamenává na východ od Vizovic Zálesí. Pro utváření regionů byly podstatné některé společné rysy: geografické prostředí, historické okolnosti, dialekt, charakter stavitelství i lidového oděvu. Konkrétní podobu odívání na venkově můžeme pro nedostatek pramenů jen velice těžko rekonstruovat. Předpokládáme, že středověké oděvní součásti, které byly podomácku zhotovovány z místních surovin a svou funkčností zcela vyhovovaly především pracovnímu účelu, se uchovávaly v téměř nezměněné podobě až do novověku. Přesto pravděpodobně od 17. století lze vysledovat na Moravě a ve Slezsku formování regionálních typů lidového oděvu. Pro stanovení regionálního typu je podstatný stříh základních součástí. Tento proces dosáhl svého vrcholu v 19. století, v podstatě v době, kdy se kroje začaly odkládat. Jejich specifika se uchovala ve svátečním oděvu, který sehrával nadále svou roli při výjimečných příležitostech. I když byl oděv v národopisném regionu ve stříhu shodný, lišil se v jednotlivých lokalitách barevností, výzdobnými prvky, způsobem úvazu šátku apod., takže z vnějšího pohledu mohl kroj vypadat odlišně. Tyto obměny označujeme jako varianty.

O významu kroje jako jednoho z určujících znaků etnografických regionů vypovídá mapa Hané (*Mappa Geographica Specialis Terre Promissae vulgo Sacrae Hannae cum Adiacentibus Regionibus*), která byla zhotovena asi po roce 1800. Parergu tvoří Hanák a Hanačka v dobovém oděvu. Muž má charakteristický ocáskový kožich s vyšitým červeným srdcem na hrudi, baňaté kalhoty po kolena a vysoké holínky. Žena má kolem hlavy uvázanou podélnou roušku, zdobenou na koncích výšivkou nebo krajkou, živůtek lemovaný červenými portami, tmavou sukni a červené punčochy. Mapa se nachází ve sbírkách Muzea J. A. Komenského v Přerově.

Mapa Moravy od Jana Ámose Komenského z roku 1624. Poprvé jsou zaznamenány etnografické regiony Haná a Zálesí. Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

Ke vzniku rozdílů mezi regionálními typy přispívalo několik faktorů. Jedním ze základních byly geografické a klimatické podmínky. Mužský i ženský oděv v goralské části Těšínska a na Valašsku musel být přizpůsoben náročnému terénu, např. obutím krpců, vlněnými ponožkami a punčochami, zv. *ubíračky*. Ženy musely nosit kratší sukně než v rovinných oblastech, např. na Hané. Většina oděvních součástí byla zhotovena z domácích surovin: lněného plátna a valchovaného sukna, které dostatečně chránilo před chladem. Dalším podstatným faktorem byly sociální poměry nejen celého regionu (opět se nabízí rozdíl mezi úrodnou a prosperující Hanou a kopcovitým a kamenitým Valašskem), ale též v rámci komunity. Majetnost jednotlivců a rodin se promítala v možnostech nákupu látek a výzdobných prvků, v pořizování cenově náročnějších oděvních součástí

Mapa Hané od anonymního autora z doby kolem 1800. Parerga zachycuje Hanáka v ocáskovém kožichu a Hanačku v typickém regionálním oděvu s rouškou na hlavě. Muzeum Komenského v Přerově, p. o.

(především svrchní oděv, kabáty, kožichy apod.) a doplňků (boty, čepce, šátky). Také některá zaměstnání si vynutila specifické oděvní součásti, např. kovář potřeboval koženou zástěru, vinaři nosili modrou zástěru apod.

Nemalou roli hrál etnický původ obyvatel Moravy a Slezska. Německá oděvní kultura tíhla k tmavší barevnosti a více městskému charakteru oděvního kompletu. Naopak charvátská kolonizace přinesla širokou barevnou škálu a pestrou ornamentiku. Na rozdíl od etnicity se na našem území nepromítala do vnějšího vzhledu obyvatel náboženská příslušnost. Kromě výrazných odlišností židovských obyvatel se v odívání neprojevovaly na první pohled zřetelné rozdíly mezi vyznavači katolické a protestantské víry. Pokud se zmiňuje modrá výšivka na krojích v některých valašských evangelických obcích, např. v Rusavě, nelze s jistotou potvrdit, že důvodem bylo náboženské přesvědčení.

Nevěsta z Hřebečska od Fritzi Mally z roku 1943 (Deutsche Trachten aus den Sudetenländern) má oblečen tradiční kroj místního německého etnika: sukni sešitou s rozevřeným živůtkem a přepásanou kovovým pásem se středovou sponou, korunku z dracounu a především tmavou svatební pláštěnku.

Tradiční oděv v oblasti Opavského Slezska byl značně poznamenán městským oblečením a některými znaky charakteristickými pro německé obyvatelstvo. Vyobrazení pochází ze souboru kvašů z roku 1814. Moravské zemské muzeum – Etnografický ústav.

Dopad na vývoj lidového oděvu měly historické události. Zvláště období válek znamenalo pauperizaci venkovského obyvatelstva, které muselo upřednostnit zajištění obživy. Některé detaily z vojenských uniforem, jako např. manžety na rukávech kabátů, zdobné šňůrování nebo různé typy pokrývek hlavy byly převzaty do mužského oděvu.